

СУЧАСНА ОСВІТНЯ МОДЕЛЬ МУЗЕЮ ТА ДЕЯКІ АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МУЗЕЙНИЦТВА

У 2019 р. темою Генеральної конференції Міжнародної ради музеїв (ICOM) в Кіото (1–7 вересня), як і Міжнародного дня музеїв (18 травня) було обрано “Музеї як культурні хаби: майбутнє традицій”. На сторінках PROSTIR. MUSEUM ми можемо прочитати: “Ми всі живемо в час, коли суспільна роль музеїв змінюється. Будучи достатньо статичними інституціями, вони переосмислюють свою місію і завдання, додають в роботу більше інтерактиву, зосереджуються на аудиторії, орієнтуючись на громаду, стаючи більш гнучкими, адаптованими та мобільними. Частина музеїв вже давно є культурними центрами, які функціонують як платформи, де творчість поєднується зі знаннями, а відвідувачі можуть так само творити, ділитися та взаємодіяти” [1]. Публікуючи враження щодо Міжнародної конференції Museum Next в Нью-Йорку в листопаді 2018 р., Олександра Ковальчук (Одеський художній музей) зазначає, зокрема, що кожний музей мріє стати хабом, або третім місцем для жителів міста після роботи та дому [2].

Сьогодні музейники стверджують, що музей є публічним простором, що відвідувачі завжди є / мають бути на першому місці. На наш погляд, щодо музеїв неможливо однозначно сказати, наскільки вони є публічними. (Цей матеріал є спробою обґрунтувати цю та деякі інші тези, які активно обговорюються у зв’язку з новим визначенням поняття “музей”, що було запропоновано Міжнародною радою музеїв 22.07.2019 р. [3]).

1. Чи є музейний простір публічним?

Традиційно публічний простір трактується як соціальний простір, який є відкритим та доступним для всіх. Як функції публічного простору, розглядаються доступність, комфорт та безпека, багатофункціональність, естетика, наявність точок притягання (у вигляді інсталяцій, скульптур тощо), соціалізація [4]. Канадська дослідниця Маргарет Кон називає три важливі компоненти “публічного простору” – *власність, доступність, інтерсуб’єктивність* [5]. Гібридні простори, які виконують публічні функції, але не відповідають всім критеріям традиційних публічних просторів, заплановано називати “соціальними просторами” [5].

На нашу думку, важливо пригадати, що музеї за своїм соціальним спрямуванням поділяються на *публічні, академічні, навчальні*. Але навіть ті, що відкриті для публічного відвідування, нині можуть бути приватними (власник може заборонити, зокрема, певні види громадської

активності). Академічні (чи науково-дослідні) та навчальні музеї не завжди є доступними.

Чи є музеї доступними *для всіх*? Музейники постійно говорять про рівний доступ та інклюзію: в експозиції присутні тактильні моделі, загальна інформація друкується шрифтом Брайля, пропонуються адапційні та арт-терапевтичні програми (проекти) тощо. Наприклад, MACVAL пропонує інклюзивну програму для людей з глибокими психічними розладами (тьютор виконує пластичні вправи і про мистецтво говорять виключно засобами пластики, не вербально) [6].

В Україні музеї також мають напрацьовані програми та послуги для людей з інвалідністю. Зокрема Національний музей мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків пропонує: 1) екскурсії для незрячих людей та людей з проблемами зору; 2) екскурсії для відвідувачів з вадами слуху; 3) спеціальні програми для дорослих, молоді та дітей з особливостями ментального розвитку, а також програми для інклюзивних груп. Національний художній музей України пропонує спеціальні екскурсії для відвідувачів з вадами зору, співпрацює зі спеціалізованими інтернатами (люди з когнітивними розладами), багато активностей проводилося дітям переселенцям для полегшення адаптації в новому середовищі. У Національному Києво-Печерському історико-культурному заповіднику, зокрема в рамках Шостої науково-практичної конференції “Музейна педагогіка – проблеми, сьогодення, перспективи”, відбувся семінар “Доступність музею для осіб з порушенням слуху” (27.09.2018) та Міжнародна виставка художників із порушенням слуху (25.09–04.10.2018). А 01.02.2019 р. на першому поверсі Великої лаврської дзвіниці відбулася презентація унікального проекту “Відеостіна”, що розрахований здебільшого на осіб з інвалідністю та маломобільних груп населення. Національний заповідник “Софія Київська” також впроваджує заходи зі створення інклюзивного музейного середовища. З метою забезпечення вільного доступу людей з вадами слуху до пам’яток і об’єктів заповідника підготовлено екскурсію жестовою мовою. У нартексі Софійського собору влаштовано міні-виставку, на якій представлено експонати для тактильного сприйняття, що ознайомлюють з матеріалами побудови собору та його монументальним живописом. Підписи до експонатів дублюються шрифтом Брайля. Не можна не згадати уже досить відомий Музей “Третя після опівночі” (відкрито в Києві у березні 2017 р.), що є соціальним проектом, який “допомагає зрозуміти зрячим, із якими прикрятами і труднощами стикаються ті, хто втратив зір або ніколи не бачив” (всі екскурсії тривають в тотальній темряві й у супроводі незрячих гідів) [7]. Зазначимо також, що проект “Діалог у темряві” (Dialogue in the Dark) діє в 28 містах 21 країни (України в цьому списку немає). Спеціальну

програму пропонує в Міжнародний день людей з інвалідністю (03.12) Національний музей Тараса Шевченка.

Всеукраїнська конференція “Інклюзія в музеї: простір рівних можливостей”, що була організована Незалежною асоціацією психологів, Музеєм історії міста Києва, Педагогічним музеєм України і кафедрою соціальної реабілітації та соціальної педагогіки Національного університету імені Тараса Шевченка (28.01.2019), наголошує на необхідності комплексного підходу до формування в Україні доступного простору музеїв. Створення доступного середовища і доступних послуг є, на думку організаторів конференції, невід’ємною умовою для реалізації прав і свобод людей з інвалідністю.

Але коли ми говоримо про доступність публічного простору, необхідно зважати і на безхатченків, малозабезпечених... В цьому контексті можемо пригадати організовану спільнотою “Молодь за мир” екскурсію для безхатченків в Національний музей мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків (20.10.2018). А взагалі гібридні публічні простори “ретельно очищені від “небажаних” соціальних елементів (безхатченків, жебраків)” [4].

Доступність музею як гібридного публічного простору обмежена і *вхідною платою*. Ймовірно, музейники нагадають, що багато українських музеїв мають дні відкритих дверей (один раз на місяць запрошують відвідати свої зали безкоштовно). Але читаючи про якусь чудову інтерактивну екскурсію для дітей 6–9 років, звертаєш увагу на досить високу ціну. В той же час низка зарубіжних музеїв пропонує взагалі до 21 року (а то і більше) безкоштовний вхід (або певні знижки). Наприклад, результати досліджень Art Fund у Великобританії свідчать, що молодь все частіше користується послугами музеїв та галерей для зниження рівня стресу повсякденного життя. Програма знижок раніше була доступна тільки тим, кому ще не виповнилось 26, нині Art Fund збільшує цей вік до 30 років [8].

Графік роботи музею (тобто режим використання) та можливість ознайомитися з колекціями / фондами лише спеціальним групам і лише в деяких музеях також свідчить про обмеженість доступу до музейного простору.

Маргарет Кон наголошує, що доступність та власність не визначають *якість* публічного простору, для цього необхідно враховувати характер інтеракцій, яким сприяє цей простір [5, 10–11]. Важливим залишається питання: сприяє простір незапланованим контактам між людьми чи посилює колективну ізоляцію, спрямовуючи увагу лише на певний об’єкт.

Ще не так давно, хоча теоретична музеологія наполягала на важливості такої комунікаційної моделі як “відвідувач – відвідувач”, у залах музеїв доглядачі нагадували (чи й нагадують) про небажаність розмов. Сьогодні

в багатьох музеях активно боряться з екскурсіями, що проводяться не співробітниками музею. У Третьяковській галереї це дійшло до абсурду — заборона мамам розмовляти з дітьми і таке подібне (у разі незгоди пропонують залишити музейний простір). Іноді навіть фахівці доходять висновку, що музеї проводять гнучку політику, направлену насамперед на отримання прибутку. “Комерційна організація, яка вбудована в сучасне суспільство “споживання вражень”, — так читаємо, зокрема, у М. Силіної [9].

Отже, музейний простір є “гібридним публічним простором”. Саме тому музейникам, на нашу думку, слід вживати термін “соціальний простір” та намагатися зробити цей простір якомога доступнішим та якіснішим.

2. Основні форми культурно-освітньої діяльності музеїв на сучасному етапі. Ми вже намагались аналізувати динаміку комунікаційних програм та т.зв. нові форми роботи з музейною аудиторією [10, 36-42], але вважаємо за необхідне коротко зупинитись на деяких тезах, щоб врахувати досліджуючи поняття “музей”.

Практичні напрацювання, зокрема, українських музеїв, починаючи з 1990-х рр., дозволили внести елементи інтерактиву в традиційні форми роботи з аудиторією (наприклад, під час інтерактивної екскурсії “малюємо, складаємо пазли, розв’язуємо цікаві завдання...”), широкого вжитку набули майстер-класи, уроки живопису або музейні пленери, квести та театралізовані квести, інтелектуальні турніри, воркшопи (навчальні майстерні-лабораторії), музейні фестивалі, кінопокази, інтерактив з фолловерами (конкурси та ін.) тощо. Для дитячої аудиторії, окрім популярних інтерактивних екскурсій та квестів, пропонуються практичні семінари, майстерні та курси (на канікулах), програми на день народження, спеціальні заходи (наприклад, ніч мистецтва для дітей) [11]. Наприклад, Національний науково-природничий музей НАН України пишається своїми *комбінованими програмами* для школярів: екскурсія поєднана з майстер-класом; перегляд фільму та ознайомлення з тематичною виставкою (чи практичні інтерактивні завдання); квест та практичне заняття (наприклад, зі створення власного гербарію); існує, зокрема, квест про екзотичні фрукти, в який інтегрована дегустація та ін. [12, додаток “Анкета музею”. Національний науково-природничий музей НАН України]. Доволі цікаву, на нашу думку, інтерактивну освітньо-виховну програму пропонує Мелітопольський міський краєзнавчий музей. На “Музейний вихідний” щосуботи запрошують маленьких пізнайликів віком від шести до дев’яти років, які “мандрують в часі”, зазирають до чарівної “Музейної скрині”, переглядають відеосюжети та мультфільми, що відповідають заданій тематиці, роблять аплікації чи щось інше (співробітники музею пропонують різноманітні майстер-класи), беруть

участь в інтерактивних вікторинах, мають хвилинку фізичної активності (грають у веселу гру-руханку) тощо.

Така різноманітність форм (методів) культурно-освітньої діяльності на сучасному етапі є, на нашу думку, результатом модифікації, що здійснюється через технологію синтезу (табл. [10, 37]). І хоча музейні фахівці часто стверджують, що музеї вже трансформували свою практику, щоб бути ближчими до громади, якій вони служать [1], не варто забувати і про такі фактори, як зростання конкуренції за вільний час відвідувачів та фінансові потреби, які є досить вагомими причинами намагання зробити музей “веселим та інтерактивним”.

Таблиця. Динаміка освітніх моделей музею

Етапи	Освітні моделі музею	Терміни, що визначають характер роботи з аудиторією	Основні форми роботи з аудиторією
1870–1890-ті – середина 1920-х рр.	просвітницька	“культурно-просвітницька робота”, “позашкільна освіта”	Екскурсії, лекції
1920 – 1950-ті	політизована	“політико-просвітницька робота”, “масова робота”	Екскурсії, лекції, організація культпоходів, участь у формуванні агітпотягів, агітпароплавів, агітавтомобілів, проведення “краєзнавчих п’ятиденок” з улаштуванням на місцях “куточків краєзнавця”, виступи з радіодоповідями та кінолекціями, створення стаціонарних та пересувних виставок тощо [14, с. 294-295]
1960-ті – середина 1980-х рр.	інформативна	“політико-просвітницька робота”, “ідейно-виховна робота”	Екскурсії експозиціями, виставками, відкритому зберіганні фондів та позамузейними пам’ятками; лекції; консультації; тематичні вечори; конкурси, вікторини; робота гуртків, клубів та ін.; музейні уроки та індивідуальні письмові завдання; науково-допоміжні кабінети при музеях; комплексні масові заходи; пересувні форми роботи [20]
Кінець 1980-х – донині	комунікативна	“музейна педагогіка”/ “культурно-освітня діяльність”	Традиційні форми (екскурсії, лекції, консультації, музейні гуртки, студії, клуби та ін.), часто з елементами інтерактиву; музейні свята; рольові ігри. Популярні форми: майстер-класи, уроки живопису або музейні пленери, квести та театралізовані квести, інтелектуальні турніри, воркшопи, музейні фестивалі, кінопокази, інтерактив із фолловерами (конкурси та ін.)

Вважаємо необхідним знову наголосити, що всі форми (методи) культурно-освітньої діяльності мають сприяти аналізу змісту музейної експозиції (тобто, є “засобом, а не самоціллю”).

3. *Ще деякі нотатки до сучасного розуміння музею (спрямування музейної діяльності, музей як феномен культури пам'яті)*. Нові підходи для презентації своїх колекцій, що вже сформовані на сучасному етапі, дають підґрунтя для подальших наукових дискусій щодо суті музею. Дедалі частіше розглядається теза про музеї як культурні центри. Думки про т.зв. “музейне дозвілля” сприяють дискусії щодо пріоритетних функцій музею (функція дозвілля є важливою, але не може бути основною; суті музею, насамперед відповідає функція пізнання). В цьому контексті варто нагадати трактування музейництва як специфічного способу пізнання та передачі соціального досвіду, яке останні кілька десятиліть не викликало принципової критики.

На нашу думку, досі заслуговує на увагу типологія спрямування музейної діяльності:

- музеї, зорієнтовані на експонати і колекції;
- музеї, зорієнтовані на наратив, що викликають спогади про минулі враження та драматичні ситуації;
- музеї, зорієнтовані на публіку, які пропонують різноманітний освітній досвід для різних цільових аудиторій;
- музеї, зорієнтовані на місцеву громаду, що базуються на взаєминах місцевих мешканців та глибоко укорінені у життя громади;
- національні музеї, більшу частину діяльності яких оплачує держава та які охоплюють широкі сфери, представляють і звеличують національний характер та цінності [13, 34-35].

Зрозуміло, що ці типи спрямування музейної діяльності є аналітичними і музеї можуть об'єднувати декілька з них. Н. Котлер, Ф. Котлер та В. Котлер наголошують, що результатом різного спрямування музеїв є різні типи досвіду, навчання і рівня залучення відвідувача [13, 35, 20. Схема 1.1], що, як ми вважаємо, вже цим має приваблювати публіку. Велике розмаїття різних місій, цілей та типів діяльності, самотутність кожного музею роблять музейний світ цікавим.

На українських теренах особливо гострими є дискусії щодо спрямування національних музеїв. Якщо музей пріоритетним напрямом своєї діяльності вважає організацію дозвілля, то чи може він мати статус національного?

Неодноразово українські музейники говорять про вибіркове та поверхневе копіювання досвіду насамперед США та інших країн без осмислення того, як в цілому працюють там музеї (зокрема, часто не враховують основні тенденції розвитку музейництва тих чи інших регіонів та специфічні риси).

Нині науковці віддають перевагу [14, 317-321; 15, 3-11] трактуванню музею як феномену історичної пам'яті (сукупності знань та масових уявлень соціуму про спільне минуле [16, 281]), пам'яті культури (культурна пам'ять як взаємодія теперішнього з минулим, що формує ідентичність колективу [17, 88]).

Тому нове визначення “музею”, що було запропоновано Міжнародною радою музеїв 22.07.2019 р. [3], хоч і викликало ще більшу дискусію [18], але така його частина “Музей – це простір, створений для критичного осмислення та обговорення минулого і майбутнього” [3], як бачимо, цілком відповідає культурологічним вимірам. (В проєкті нового терміну це звучить вже дещо інакше: “Музеї – це демократизуючі, інклюзивні та поліфонічні простори, створені для критичного діалогу про минуле і майбутнє” [19], але не суперечить нашим підсумкам. Хоча таке визначення, звичайно, не може бути використане, насамперед, в міжнародному (чи національному) законодавстві. Не акцентувавши увагу на специфічних рисах музею (особливих функціях), неможливо виокремити його посеред інших інституцій культури.

Сприйняття музею як простору взаємодії між публікою і колекціями постійно переосмислюється, враховуючи соціокультурну ситуацію, і це відображається на специфіці спрямування діяльності та визначенні місії різних музеїв. Нагадаємо, що переглядаючи місію, музеї мають враховувати низку факторів: *історію та традиції музею*, актуальні *пріоритети* керівників та працівників музею (а в окремих випадках – і головних спонсорів), *середовище* (політичне, економічне, соціальне і технологічне), *ресурси* музею, особливу *специфіку* музею як такого (тобто розширення, збереження, експонування та інтерпретація фондів неодмінно мають бути одним із аспектів місії) [13, 102-103].

Нині не є винятковими випадки, коли виставкові зали, мистецькі та культурні центри, які приймають тимчасові виставки, але не володіють жодними колекціями, зареєстровані як музеї. Дитячі музеї також не мають колекцій (у традиційному розумінні цього слова, тобто *музейних предметів*), а володіють навчальними предметами (тобто, ймовірно, *науково-допоміжними матеріалами*). Навіть у фаховій літературі наголошується, що хоч і більшість музеїв організують свою діяльність довкола спеціалізованої колекції або ж кількох колекцій, унікальних для своєї сфери, окремі музеї (особливо наукові та дитячі) можуть не мати колекцій, проте вони, як і інші, відіграють унікальну освітню роль [13, 36]. Така багатогранність музейного світу дещо суперечить т.зв. *специфіці* музею (тобто, насамперед, наявності колекції), про яку ми згадували вище як фактор визначення музейної місії. В той же час до музейної галузі належать, наприклад, ботанічні сади та зоопарки у США, оскільки

в основі їхньої діяльності є збирання та збереження колекцій (тут можемо пригадати київський Музей медуз, який часто критикують українські музейники...).

Аналіз середовища, в якому музеї працюють (як вже зазначали, політичного, економічного, соціального, технологічного) розмаїття музейного світу дають підстави наполягати на важливості продовження дискусії щодо еволюції теоретичних засад музею. (Додамо, що Генеральна асамблея ICOM також відтермінувала голосування за нове визначення музею. За це рішення проголосувало 70% Асамблеї.)

Окремі положення цієї статті були також озвучені на Науковій конференції “Актуальні проблеми теорії та історії культури” у рамках Днів науки НаУКМА (7–8 лютого 2019 р.).

Джерела і література

1. Музеї як культурні хаби: майбутнє традицій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://prostir.museum.ua/post/41476>.
2. Музеї. Дискусійний клуб. 8 грудня 2018 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://m.facebook.com/groups>.
3. Міжнародна рада музеїв дала нове визначення слову “музей” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://supportyourart.com/news/street-art-museum>.
4. *Тищенко І.* Що таке міський публічний простір [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mistosite.org.ua/articles/shcho>
5. *Kohn M.* Brave New Neighborhoods. The Privatization of Public Space. – New York : Routledge, 2004. – 256 p.
6. *Гудімов П.* Музеї мають заробляти гроші, але робити це завдяки своїй програмі, а не займатися виставками котів, фіалок або білоруського трикотажу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://m.tyzhden.ua/>
7. Третя після опівночі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.0300.com.ua/>
8. Как музеи и галереи помогают бороться со стрессом [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.culturepartnership.eu.
9. *Силина М.* Музеи как место конфликта [Електронний ресурс]. – Режим доступу: redmuseum.chucch.
10. *Бондарець О. В.* Освітні моделі музею та специфіка освітньої діяльності на сучасному етапі // Магістеріум. – Вип. 71. Культурологія. – К., 2018.
11. Музей, райське місце для дітей [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.goethe.de/ins/ua/uk/kul/mag/21182027.html>.
12. *Сосяк О. І.* Музей як комунікаційна система: Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня бакалавра // Архів кафедри культурології НаУКМА. – К., 2018. – 73 с., додатки.
13. *Котлер Н., Котлер Ф., Котлер В.* Музейний маркетинг і стратегія: формування місії, залучення публіки, збільшення доходів і ресурсів / Пер. з англ. Т. Олійник, Т. Пирогова, С. Рябчук, Р. Свято. – К. : ВД “Стилос”, 2010. – 528 с.

14. Основы музееведения: учеб. пособие / Отв. ред. Э. А. Шулепова. — Изд. 3-е. — М. : Книжный дом “Либроком”, 2013. — 432 с.

15. *Наварро О.* История и память в современном музее: несколько замечаний с точки зрения критической музеологии // Вопросы музеологии. — 2010. — № 2.

16. *Горак Г.* Пам’ять історична // Історична наука: термінологічний і понятійний довідник : навч. посібн. для студ. вузів / В. М. Литвин, В. І. Гусев, А. Г. Слюсаренко та ін. — К. : Вища школа, 2002.

17. *Сарапіна Є. В.* Пам’ять-слід: зворотний бік політик пам’яті // Культурні трансформації в синхронії та діахронії: теорія і практика : Тези доп. Міжнар. наук. конф. 24–27 вересня 2012 р., м. Київ (до 20-річчя кафедри культурології). — К. : Стародавній світ, 2012. — С. 88-89.

18. Музеи спорят о том, кто они теперь [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www/theartnewspaper.ru/posts/7225>.

19. Національний музей Революції Гідності — Maidan Museum. — 3 вересня 2019 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.maidanmuseum.org/>.

20. Музееведение. Музеи исторического профиля: учеб. пособие / Под ред. К. Левыкина, В. Хербста. — М. : Высшая школа, 1988. — 431 с.